

'Birjinia': itzulpen-eredu antzua

Jose Antonio MUJICA

0. 1752an argitara eman zuten Avignonen *Virginie, ou la vierge chrétienne. Histoire sicilienne, pour servir de modele aux filles qui aspirent à la perfection* izenburuko liburua, Michel Ange Marin (1697-1767) fraideak idatzia. Lau 'liburuz' osaturiko obra luze samarra da, bi liburukitan banatua. Kontakizun itxuran aurkeztua, 'irakurgai espiritual' eskaintzen die beren etxean bizi diren neska gazte kristauai, aholkuak emanez eta eredutzat har dezaketen neska siziliar baten bizitza kontatuz.

Horren antzeko beste liburu batzuk ere idatzi zituen Michel Ange Marin fraideak, hala nola, besteak beste, *La Farfalla ou la comédienne convertie* (1762), *Angelique ou la religieuse selon le cœur de Dieu* (1766), *La Marquise de los valientes, ou la dame chrétienne. Histoire castillane* (1767) eta, batez ere, bederatzi liburukitan argitaratutako *Les Vies des Pères de déserts d'Orient* bilduma luzea, lehen aldiz 1764an argitaratua eta gero edizio asko izan zituena.

Idazle oparoa izan zen, ikusten denez, fraide 'minimo' hori, eta arrakasta handia izan zuten haren lanek. *Virginie* berak ere edizio asko izan zituen (1752, 1756, 1763, 1813, 1817...). Gaztelaniara ere itzuli zuten, *Virginia, o la doncella cristiana* izenburuarekin¹.

Liburuaren arrakasta ikusiz, 'eliza gizon batek' hura euskarara itzultzea erabaki zuen. Eskuizkribuan iritsi da guregana itzulpen hori, koptiatzaile batek arretaz idatzia. *Birjinia, edo doncella christaba*. Lem-

¹ Vinsonek aipatzen du liburu honen bigarren edizioa, 1823an argitaratua (Vinson 663).

*pizte siciliarra, prestutasun osorat heldu nahi diren nescatchei mol-
detzat balia dakientzat du izenburua*².

Aitortu beharra dago itzulpen horrek ez dituela ikerlarien oni-
ritziak eta bedeinkapenak bereganatu. Huts handitzat daukate hartan
erabiltzen den hiztegi berezia. Vinsonek, esate baterako, «style un
peu prétentieux du traducteur» aipatzen du, «qui invente des mots
de toutes pièces»³. Lafittek zati bat argitaratu zuen bere *Eskualdu-
nen Loretegia*-n, eta honela dio aurkezpenean: «euskara bat arras
bitchia athera du, garbi baino garbiagoa erabili nahiz, eta hitzkuntza
berri andana bat orotan sakatzu»⁴. Villasantek ere hitz berri ugariak
nabarmentzen ditu⁵.

Iritsi zaigun eskuizkribuaren koplatazailleak berak ere testu hura
zegoen zegoenean astuna eta ulertzen zaila zela iritzi zion, itxuraz,
eta irakurketa errazteko orri-alboan hitz berri eta ezezagun ugarien
ordain ezagunak ipintzea erabaki zuen. Asko lagunduko zion horrek
irakurleei, bistan da. Tamalez, ordea, lehen orrietara mugatu zuen
bere lana. Eta testuaren astuntasuna leundu gabe geratu zen handik
aurrera.

Han-hemen dauden hutsak huts, lan txukuna egin zuen ko-
platazailleak. Ez dakigu, dena dela, argitaratzeko xedearekin egin ote
zuen kopia txukun hori, ala bere horretan pertsona jakin batzuen
irakurgai izan zedin⁶.

Eskuizkribu hori argitaratzeko lanak hasiak ditudalarik, iruditu
zait badela hor itzulpen-eredu bat, jarraipenik izan ez duena baina
aztertzea merezi duena. Horixe egiten saiatuko naiz artikulu honetan,
ur sakon-handitan sartu gabe bada ere.

Aurrena, liburuaren testu batzuk emango ditut, adibide edo
lagin labur gisa, paragrafo bakoitzaren ondoan jatorrizko testu fran-
tseza ipiniz⁷. *Ondoren*, testu horien inguruko iruzkina egingo dut,

2 Lau liburu ditu eskuizkribuak, jatorrizkoa bezala liburuki edo koader-
no bitan banatuak, lehena 1783koa eta bigarrena 1784koa. Pierre Andiaza-
bal jaunak utzitako kopia mikrofilmata erabili dut nik neure lanerako.

3 Vinson 664.

4 Lafitte 126.

5 Villasante 116.

6 Lehen orrian, hain zuzen, *Jeanne Marie Robin* izena ageri da, Haz-
parneko Komentu Zaharrean serora izan zenarena (ik. Charritton 15). Serora
hau kopia horren jabea eta 'irakurlea' izango zen, seguruenara.

egituren itzulpenean eta hitzenean erabilitako irizpideez. Eta, azkenik, ondorioak aipatuko ditut laburki.

Oharra. Testuak ondo ulertzeko, gogoan hartu behar da ortografian urrats batzuk egin zituela itzultzaileak egungo idazkera aldera: idazten du beti, are izenetan ere (*Virginie* → *Birjinia*); (*i*, *y*) idazten du bokal guztien aurrean, baita *-e* eta *-i*-ren aurrean ere (*Birjinia* izena lekuko), ordura arteko *ge* eta *gi* baztertzuz erabilera horretan (*Jesu*, ez *Gesu*); aldaketa hori balliatuz, idazten du bokal guztien aurrean guturala adierazteko, baita *-e* eta *-i*-ren aurrean ere, ez ordura arteko *gue*, *gui* (*gero*, *egin*, *beraz*, ez *guero*, *eguin*); gainerakoetan, ordea, bide zaharretik dabil (*ca*, *ke*, *ki*, *co*, *cu*; (*t*)*za*, (*t*)*ce*, (*t*)*ci*, (*t*)*zo*, (*t*)*zu*...). Gogoan izan behar da, bestalde, *-e*-bakarra idazten duela beti, morfologiak *-ee-* eskatuko lukeenean ere (*adiskidec*, *adiskiden*); eta hitzen topagunean bi bokal gertatzen direnean, aurrena galdu egiten dela (*et-azkenean*, *ber-aldetic*, *nol-ukhan*, *ber-iloba*, *os-osoki*...).

1. Testuak

VIII. BURUA. Birjiniaren et-Errosaliaren berthutezco egintz bakidac, eta hejen lothura garbia.

CHAPITRE VIII. Exercices communs de Virginie et de Rosalie, et leur innocente liaison.

1. Erran dugu Birjinia igande bestetan joaiten ohi cela ber-adiskidearekin bere burrhoaren baratce batetarat; baratce hura hiritic aski hurbil cen, handia cen ta murruz hertsia; bacen han mahasti bat, baratcecaritegi bat, alortegi bat, eta horiec guciac egiten zuten landonthasun pulit bat, eta ematen zuen caront bat aski handia. Haren lekhua deitaken ederrenetatic cen; eta oraino atsegingarriago giten zuena cen pinozco ta haitzezco oyhan bat, celnac ematen baitciotzan atseGINEZCO toki hari mortu baten nahicara guciac. Oyhantto hura cen baratcearen buruan, mendichca baten aldapan; haren ondoan cen harroca handi bat, eta hartan bacen bisetaco cilho bat, bere baitharic egin zuena, ta lanantceac ongi antolatu zuena. Et-azkenean harcilhoaren sailhetsean bacen ur chirripa bat, harrocatc beretic il-

7 Horretarako 1756ko edizio erabili dut. Edizio horren ale bat dago, bi liburukitan emana, *Gipuzkoako Protokoloen Agiritegi Historikoa*-n (Oñati), eta artxibo horren arduradunari esker kontsultatu ahal izan dut neure lanerako.

kitcen cena, eta handi jaustean egiten zuen urjauci bat, ikhuginari hainitz atsegin egiten cioena.

Le jardin des parens de Virginie où nous avons dit qu'elle se retiroit avec son amie aux jours de Fête ou de Dimanche, étoit à peu de distance de la ville, fermé de murailles, d'une étendue vaste, où il y avoit une vigne, un potager, un fruitier, qui formoient une campagne agréable et d'un revenu assez considérable. Sa situation étoit des plus belles, mais ce qui le rendoit plus gracieux, c'étoit un bosquet de pins et de chênes, qui donnoit à ce lieu de plaisance tous les agrémens de la solitude. Ce petit bois étoit au fond du jardin sur le penchant d'une colline terminée par un gran rocher, et dans ce rocher étoit une double caverne que la nature avoit formée et que l'art avoit rendu commode; et en fin à côté de la caverne couloit un ruisseau qui prenoit sa source dans le rocher, d'où en se précipitant, il formoit une cascade dont la vûe étoit réjouie.

2. Bada harcillo hartan ematen ciren bi adiskide jaincotiac gauza ginen harrabotsetic urrun ta gericean, eta han idukitcen cituzten bere mintzaldiac erran dugun egunetan. Lekhuac berenaz eta hejen begiec cekuskiten guciec bere sentsuen menean ezartzen ciotzaten Thebaideco Mortutar donen egontoki aldaratuac; hejen biciac han iracurtcen cituzten jajer handirekin, eta hec ciren hejen solasgei ardurenac.

C'étoit dans cette caverne que les deux pieuses amies éloignées du tumulte des créatures, formoient leurs entretiens aux jours que nous avons dit. La situation du lieu et tout ce qui se présentoit à leurs yeux, leur rendoit comme sensibles les deserts des saints Solitaires de la Thébaïde, dont elles lisoient les vies avec dévotion, et qui faisoient plus souvent les sujets de leurs colloques.

3. Hain aski ciren bata bertcearentzat lekhu aldaratu hartan, non bertce cembait nescatcha ezagutcen zuketenic ethorri balitzaje arthausterat gortheski ta onhesgunezco izpiritu batez hartuco bazuten ere, pairacortasunezco egintz bat baino gehiago egin beharco baltzuten. Bertzalde, bere barrenetan sentitcen zuten barjakinde on baten bozcaria hedatcen cen hejen solasetarac ere, eta giroztatcen cituzten boztasun chahu batez; eta hala hetan edireiten cituzten betan eta mintzaldi izpirital baten ona eta gozaldi onhest baten phausua. Ezagutuco dute hori egintz bakhar huntaric.

Elles se suffisoient si bien l'une à l'autre dans cette solitude, que si quelqu'autre fille de leur connoissance fût venuë les y interrompre, elles l'eussent reçuë avec politesse dans un esprit de charité; mais ce n'eût pas peut-être été sans faire plus d'un acte de patience. D'ailleurs la joye de la bonne conscience qu'elles sentoient intérieurement se répandant sur leurs entretiens, ils étoient assaisonnés d'une innocente gayeté qui leur donnoit tout à la fois et l'utilité d'une conférence spirituelle, et le délassement d'une honnête récréation. On en jugera par ce seul trait.

4. Errosalia[rɪ]⁸ bereciki citzajon lakhet jondone Paulo lehen Morturraren bicitcearen iracurtcea, eta ez gutiago Birjiniari. Egun batez berriz haren iracurtcen hari ciren, eta lekhu hartan ciren ceinetan errana balta jondone Antonio joca cego[c]ola⁹ Mortutar done haren etcholaco atheari; jondone Pauloc aphur bat ez adituaren egin izan cioela, eta jondone Antonio etcela baratu jot[c]etic¹⁰ idec ciozon artean. Lekhu hartan cirelaric, beraz, baratcearen carontariaren emazteac, Birjiniaren amaño izan cenac eta hainitz samurki maite zuenac, deitu zuen harcilhotic cembait urratsetarat, [o]phil¹¹ baten hari eskeintcecotzat, alort bereciez bete plat batekin. Birjinia ethorricen haren ganat, eta bizkitarte hartan Errosalia gorde cen bigarren harcilhoan eta bere ganat tiratu zuen athea, lehen cilhotic berechten zuena.

Rosalie prenoit un plaisir singulier à lire la vie de saint Paul premier Hermite, et Virginie n'en avoit pas moins. Un jour en la rélisant elles en étoient à cet endroit où il est dit que saint Antoine frappoit à la porte de la cellule de ce saint Hermite qui faisoit la sourde oreille, jusqu'à ce qu'enfin il lui ouvrit : elles en étoient, dis-je, à cet endroit, lorsque la femme du rentier du jardin qui avoit été nourrice de Virginie et qui l'aimoit tendrement, l'apella à quelques pas de la caverne pour lui présenter un gâteau avec un bassin de fruits choisis. Virginie vint à elle, et dans ce moment Rosalie se cacha dans la seconde caverne, et poussa sur elle qui la séparoit de la première.

5. Birjinia bihurtu cen arratsalde gosariac cargatua, bainan e-ztuen ediren ber-adiskidea; ordean laster ezagutu zuen, athearen

8 Testuan Errosaliac.

9 Testuan cegorola (¿).

10 Testuan jotetic; baina beste behin jotcecotzat.

11 Testuan aphil.

molduratic, cer nahi izan cioen egin; eta erran cioen aire boch batekin: «Jondone Pauloc bezala egin nahuzunaz geroz, mintzaturen natzaitzu jondone Antonio bezala: "Idec diezadazu, Jaincoaren cerbitzaria, badakizu nor naicen, ta certaco nathorren; ezpanuzu nahi utci zure etcholan sartcerat, hemen berean hiltcerat nago"». Errosalia ber-aldiz eman cen mintzaten harcilhoaren barnetic, ta ihardetsi cioen jondone Pauloc bezala: "Nihorc eztu othoitz giten mehat[chuz]¹², ezt-irainac baltsatcen errekerimenduekin; espantitcen zare ezpadautzut idekitcen, hemen hil nahi zarella diozunaz geroz?". Ondoan ideki zuen athea irrhicaitz gozo batekin, eman cioen batac bertceari bakhesco musua, elkhar ber-icenez deitcen zute-laric, Mortutar done hejec bezala.

Virginie revenant chargée de la collation, et ne la voyant point, comprit d'abord par la disposition de la porte, ce qu'elle avoit voulu faire. Puis que vous voulez imiter saint Paul, lui dit-elle d'un ton enjoué, je vous parlerai comme saint Antoine. Ouvrez-moi, serviteur de Dieu: vous sçavez qui je suis, et pourquoi je suis venu; si vous me refusez l'entrée de votre cellule, je suis résoluë à mourir ici. Rosalie prit la parole à son tour du dedans de la caverne, et répondit comme saint Paul. Personne ne prie en menaçant, ni ne mêle des supplications avec des injures: vous étonnez-vous si je ne vous ouvre pas, puisque vous dites que vous voulez mourir ici; ensuite ouvrant avec un doux sourire, elles se donnerent le baiser de paix en se nommant réciproquement par les noms de ces saints Hermites.

6. Etcen hortan ere baratu hejen gozaldi garbia. Mortutar done hejec bezala osoki egitecotzat, jarri ciren ur-chirriparen aldean, et-ucitu zuten ophila, zoinec ber-aldetic thiratuz, escuan gelditcen citzajon pha[r]taia¹³ gelditcen zuela; edan zuten ithurburucio uretic, berescu barnac cituztelaric eduntcitizat, baina etzuten nahi izan alorta hunkitu. «Bi done handi hejec –erran zuen Errosaliac– etzuten jan ogia balcen. Bara gaiten beraz gu ere ophilarekin¹⁴; eta hala ontsa baderitzazu, egiogun Jaincoari alort horren sagara». Eta hala eraman

12 Testuan mehat, baina agerikoa da zerbait eskas dela: mehatchuz, mehatchuca...

13 Oso ilun testuan. OEH: 'partaia.1. Parte que corresponde, lo que corresponde a cada uno. «Aequabilis praedae partitio, arrapakeri partaia» Urt I 323'. Fr: la portion.

14 Itzuli gabe: ma chere Virginie.

zuten etcherat¹⁵, eta bere dosteta garbia bu[c]atu zuten hildurazco egintz hortaz; eta hortico ageri da bere gozaldietan beretan ere khondutan ceducatela berthuten jarraitza.

Leur innocente récréation ne finit pas là, mais por achever de copier ces saints Anachorettes elles s'assirent auprès du ruisseau et partagerent le gâteau, le tirant chacune de son coté et conservant la portion qui lui étoit restée à la main; et enfin elles bûrent de l'eau de la source, se servant du creux de leur main au lieu de verre. Quant au fruit elles n'y voulurent pas toucher. Ces deux grands Saints, dit Rosalie, ne mangerent que du pain: contentons-nous donc du gâteau, ma chere Virginie; et si vous le trouvez bon, faisons à Dieu le sacrifice de ce fruit. En effet elles le porterent à leur maison, pour le distribuir à leur famille, et finirent leur jeu innocent par cet acte de mortification; ce qui montre que dans leurs récréations elles ne perdoient pas de vûe la pratique des vertus.

VII. BURUA. Adiskidetasun christabaraucoez.

Am-Escolasticaren abisuac.

CHAPITRE VII. Des Amitiés chrétiennes.

Avis de la Mere Scholastique.

7. Ama Escolastica jaincotiac irrhicaitz ezti bat egin zuen, ber-illo-ba ikhusi zuenean agertcen Errosaliarekin. Errechki gogoari eman cioen irabaci zuela. Egin cioen ongithorri bat, halaco ordutan onhesgun christabac ta bihotz-ontasunac galdatceco duten bezalacoa. Gorthesiazco solasec ta seinalec guti irau[n] zuten; jajerac eztitu empletgacen solas ongajagoetarat iragatecotz baicen. Hatsarri ta beretic bezala erori ciren mundu Jesu-Christo ezagutcen eztuenaren¹⁶ zorigaitcetarat; haren usantza gachto, haren faunkeria ta errangi gaitzhurretien gainerat; eta Am-Escolastica horiez hain sendoki ta hain gozoki mintzatu izan cen, non Errosalia ezpaltz oraino horiez gerthutua izan ere, elheca hura choilki hartaracotzat aski izanen baitcitzajon; hala aithortu cioen ber-adiskideari etcherat zoacila. Baita oraino mintz-aldi hartan berean ukhan zuen Serora izateco lehen gogoaz; etcen hargatic egin handic cembait urtheren buruan baicen.

La pieuse Mere Scholastique souÿrit doucement lorsqu'elle vit paroître sa nièce accompagnée de Rosalie. Il ne lui fut pas difficile .

15 Itzuli gabe: pour le distribuir à leur famille.

16 Testuan eztsunaren.

de comprendre qu'elle en avoit fait sa conquête. Elle lui fit un accueil tel que la charité chrétienne, et la bonté du cœur l'inspirerent en pareil cas. Les complimens durèrent peu; la piété ne les emploie que pour disposer à des entretiens plus utiles. On se jeta presque aussitôt sur le malheur du monde qui ne connoît pas Jesus-Christ; sur ses abus, ses vanités et ses dangereuses maximes; et la Mere Scholastique en parla avec tant d'énergie et d'onction, que quand Rosalie n'en auroit pas été convaincuë, ce discours seul y auroit suffi, ainsi qu'elle l'avoüa à son amie en se retirant. Ce fut même durant cet entretien qu'elle eut la première pensée d'être Religieuse; ce qu'elle n'exécuta pourtant que quelques années après.
...]

8. «Horra beraz –erran cerajen– non zareten Jaincoarenac izateco gogo cin-cinean; horra non zareten biac haren cerbitzu donean arrimatuac; eztuzue horren gainean gogo bat baicen, nahi bat baicen, chede ber-bera baicen. Jaunac izpiritu beraz bethetcen zaituztenaz geroz, elkharrekin aditu ere behar zarete berthutearen jarraitzan. Batec bertcea behar duzue lagundu ta alaitu; zuen lothura hainitz behar da cerbitzatu zuen donetcecotzat. Hartacotzat Jaincoac bata bertceari eman zaituzte; behar zarete sarthu haren chedetan, behar tutzue bethe haren gogo urricaltzapenez betheac; horrela izanen zarete adiskide egiazki christabaraucac, eta bertcei moldetzat cerbitzatuco zarete.

Vous voilà donc, leur dit-elle, dans la sincere résolution d'être à Dieu; vous voilà toutes les deux engagées dans son service; vous n'avez là-dessus qu'une détermination, une volonté, une même fin. Puisque le Seigneur vous anime d'un même esprit, il faut que vous agissiez de concert dans la pratique de la vertu. Il faut que vous vous aidiez et vous vous encouragiez mutuellement; il faut que votre union serve puissamment à votre sanctification. Dieu vous a donné l'une à l'autre pour cela; vous devez entrer dans ses vuës et seconder ses desseins de miséricorde; c'est par là que vous serez des amies véritablement chrétiennes, et que vous pourrez servir de modèle aux autres.

9. «Adiskidetasuna –erran zuen aintcina– da bihotceco lothgune bat, ceinetaz usantza on edo gachto bat egin baititeke, bizten duen ilkhi buruaren¹⁷ ta moldatcen duten eracajen arabera. Berech ditezke

17 Testuan ilhi burucaren, baina ik. ilkhi burua (VIII 1).

hirur adiskidetasun mota: bata da os-osoki gachtoa, bertcea fauna ta gaitz-hurretia, et-azkenean hirugarrena ona, Jaincoa ganic dathorre-na, Jaincoari daro[n]tsona, eta hala jende eginki¹⁸ prestuei dagokie-na. Lehenari eztohaco ontsa adiskidetasunaren icena ere; lehenago behar liteke deithu egiazco herra bat, ceren hartaz bihotceco khutsu gachto[a]¹⁹ batec bertceari ematen baitzajo, eta elkharrekin adituz haritcen baita arimaren gaitcen. Bigarrena ezta hain gaitz-hurreti, guciarekin ere Jaincoa ganic urruntcen du; hunec eztu bertce cimenduric gisatasun sortizcoi edo faun batzu baicen, eta ezta niholere dina bihotz christau batean leku ukhateco. Bainan hirugarrenaz el-khar laguntcen da berthuteari jarraitcen, eta adiskidetasun done haren lokharriez nahi dut izan zaitezten elkhari iratchikiac. Hartaz on hartcen dut elkharrekin zabiltzaten, zuen jajerezco egintzac elkha-rrekin adituz dagitutzuen, eta bata bertceari cerbitza zakizcoten izpiri-tuz bozkidatceco eta onbidatceco.

L'amitié, continua-t'elle, est une affection du cœur dont on peut faire un bon ou un mauvais usage selon le principe qui l'anime et les motifs qui la forment. On en peut distinguer des trois sortes: l'une mauvaise absolument, l'autre frivole et dangereuse, et enfin une troisième dont Dieu est le principe et la fin, et qui convient aux personnes véritablement pieuses. La première ne mérite pas le nom d'amitié; nous devrions plutôt l'appeler une véritable haine, puisque par elle on se communique la contagion du cœur, et on agit de concert pour perdre son ame; la seconde moins dangereuse, mais qui éloigne aussi de Dieu, est fondée sur des qualités purement naturelles ou frivoles, et ne mérite pas d'occuper un cœur chrétien; mais par la troisième, on s'aide mutuellement à pratiquer la vertu, et c'est par les liens de cette sainte amitié que je veux que vous soyez unies. C'est par elle que je consens que vous alliez ensemble, que vous fassiez de concert vos exercices de piété, et qu'enfin vous soyez l'une à l'autre un sujet de consolation spirituelle et d'édification.

[...]

10. «Baderitzat –erran zuen Birjiniac– iracurtu, edo erraten alitu²⁰ dudala etzajela gauza ginei lothu behar, hori osotasuneraco traba bat

18 Agerpen bakarra; egiazki, berriz, askotan.

19 Testuan gachto.

20 Gehienetan aditu, aditce...erabiltzen ditu Birjiniaren itzultzaileak; zenbaitetan, hala ere, -d- gabeko aldaerak ere erabiltzen ditu.

dela. Bada, horren arabaz ezta haizu adiskide bat ukhatea, ecen nol-ukhan, hari lothu gabe?»

Il me semble, dit Virginie, d'avoir lû, ou d'avoir oûi dire, qu'il ne faut pas s'attacher à la créature, et que c'est un obstacle à la perfection: or si cela est, il n'est plus permis d'avoir une amie, car comment en avoir sans y être attachée?

11. «Aditcen duzun bezalaco lothura –ihardetsi cioen Am-Escolasticac–, adiskidetasun bajatsu bat da, bertce cimenduric eztuena, maite den jendearen gisatasun sortizcojac baicen; molde hartaco adiskidec elkhar lehiatukiegi bilhatcen dute, elkharrekin egoten dira Jaincoaren nahiaren contra, elkhar gogoan erabiltcen dute bihotz beratasun sentsucarazco batekin; hitz batez halaco adiskideac ezta-gozco elkharri lothuac ez Jaincoa gatic, ez Jaincoa baithan, bainan bai lothgune osoki sortizcoi batez. Hala[co] adiskidetasunac arima Jaincoa ganic aldaratcen du, ta gauza ginetarar itzultcen. Aitcitic, adiskidetasun christabaraucoac eztio gauza ginari lotcen, harekin batean Jaincoa ganat err[ec]hkiago heltcecotan baicen; gauza gina Jaincoa ganat joaiteco bidetzat balia-arazten du. Aditcen duzue hau ongi?».

L'attache dans le sens que vous la prenez, répondit la Mere Scholastique, est une amitié défectueuse, qui n'est fondée que sur les qualités naturelles de la personne qu'on aime, qui font qu'on la recherche avec trop d'empressement, qu'on s'y arrête contre l'ordre de Dieu, qu'on s'en occupe avec une affection trop sensible; enfin ce n'est plus en Dieu et pour Dieu qu'on est liée avec son amie, mais par une affection toute naturelle. Une telle amitié détourne l'ame de Dieu, et la tourne vers la créature; au lieu que l'amitié chrétienne ne lie à la créature que dans la vuë de se porter avec elle plus facilement à Dieu: elle fait que la créature nous sert de moyen pour aller à Dieu. Comprenez-vous bien ceci?

12. «Bai andrea –erran zuen Errosalliac–; bainan nola berech iratchikimendu bat den adiskidetasun hau, christabaraucoa dene-tic?». «Baderitzat –ihardetsi zuen Ama-Escolasticac– arpeztu dautzue-dala horien bertcegita bereciena. Huna oraino agerrikiago.

Oûi, Madame, dit Rosalie; mais comment discerner l'amitié qui est une attache, d'avec celle qui est chrétienne. Il me semble, répondit la Mere Scholastique, que je vous en ai expliqué la

principale différence: la voici plus clairement.

[...]

13. «Bigarrenecoric, iratchekimendu sentsucarazco hura sopra nausitcen zajo bihotzari; maite den adiskidearen arras gathibo giten du; haren ganat lehia-arazten du bakhe gucia nahasterainocoan; khechaguneac, desfidantciac, bekhaizteac, barneco sumindurac sor-arazteintu. Baldin adiskide batec bere lothgunea bertce batekin ucitcen badu, ezpadu bihotz idekidurarc aski erakhusten, lasterregi uzten edo bakhanegi ikhusten bagitu, edo cembait paradetan hut[s]²¹ egiten badu, sortcen dira antsiac, erengurac, minhiztac, bihotz-asiki minac. Aitctic adiskidetasun christabaraucoac uzten du bihotza bere hautakin os-osoan; adiskidea maiz ala bakhan ikhus dadin, bihotz-idekidura gehiago ala gutiago erakhuts diezagun, bertcerekin adiskidetcen bad-ere, Jaincoari balcen behatcen²² ez-tioen adiskidetasunac eztauca khonduric horiez guciez. Adiskideta-sun sortizcoya ezteuskeria horiez grinatcen da; bainan christabarau-coa horiez guciez gorago ezartcen da, eta den guci-gucia Jaincoa ganat heltcen da.

En second lieu, cette attache sensible se rend trop maîtresse du cœur; elle le rend captif de l'amie qu'on aime; elle lui donne des empressemens qui altèrent sa paix; elle cause des inquiétudes, des défiances, des jalousies, des dépit secrets. Si una amie partage son affection avec une autre; si elle ne nous montre pas assez de confiance; si elle nous quitte trop tôt; si elle nos voit trop rarement; si elle nous manque en quelque rencontre, ce sont des sujets de sollicitude, de murmures; ce sont des reproches, des regrets cuisans que l'on sent. L'amitié chrétienne au contraire laisse le cœur dans toute sa liberté: qu'on soit longtems sans voir son amie, ou qu'on la voye fréquemment; qu'elle nous témoigne plus ou moins de confiance; qu'elle partage son amitié avec d'autres; l'amitié qui n'a que Dieu en vûe, ne se formalise pas de ces choses; elle est au-dessus de ces petitesesses, dont l'amitié naturelle est ordinairement en souci; elle tend à Dieu et se rapporte toute à lui.

14. «Hirurgarrenecoric, iratchekimendu sentsucarazcoac lehen-cuntza ematen dio bere jaidurari ber-eginbidearen gainean. Baldin eginbideac galdatcen badu adiskidea uz dadin, hunec eramanen du

21 Testuan hutz.

22 Testuan hehatcen.

eta eginbideari lehenago huts eginen zajo, haren ganic aldaratuco den baino. Halaco adiskideac eztira solastatcen ezteuskeriez baicen. Ezta hejen elheketetan deus sartcen benic, ez sendarric, ez onbidaric, ez deus arimaco onarentzat balia deitekenic. Aitctic adiskidetasun christabaraucoac aintcina deramatci ber-eginbideac, gauza ginac gatic hetaric urundu gabe, maiteago balitu ere. Badaki hejen uzten Jaincoa gatic, ceren ezpaititu bilhatcen chede choil garbirekin baicen. Haren elhekec bethiere arimaco onari darontsote; ezta hetan sartcen deus alferric. Jaincoa da halaco adiskiden lokharri bakharra, Jaincoa ganat ere doaz bakharric.

En troisième lieu, l'attache sensible préfère son inclination à ses devoirs. Si le devoir exige qu'on quitte son amie, elle la lui préfère, et aime mieux manquer à son devoir que de quitter sa compagnie. Ses entretiens ne roulent que sur des bagatelles. Il n'y a rien de sérieux, de solide, d'édifiant, qui tourne à l'avantage spirituel de l'ame; au contraire l'amitié chrétienne préfère l'accomplissement de ses devoirs à l'entretien des créatures, lui fussent-elles encore plus chères. Elle sçait les quitter pour Dieu, parce qu'elle ne les recherche qu'avec des intentions pures. Ses discours tendent au bien de l'ame; l'inutilité en est bannie. Comme Dieu seul en est le lien, Dieu seul aussi en est le sujet.

15. «Azkenean, nere haur maite-maiteac, ezaguturintutue bi adiskidetasun mota hejen gisatasunac, adiskide bati lotcerat erakharico zaituzten arrazoinez, bihotcean sentituco duzuen hautakinaz edo gathibotasunaz, zuen adiskidetasunac zuen ariman banernetucoituen econde onez edo gachtuez. Erabac zaitetze horren gainean».

Enfin, mes chères enfans, vous connaîtrez les caractères de l'une et de l'autre amitié par les motifs qui vous portent à vous lier avec une amie; par la liberté ou la gêne que vous sentirez dans le cœur, par les effets bons ou mauvais que votre amitié produira dans votre ame. Décidez vous là-dessus.

2. Iruzkina

Frantseseko testua maila egokikoa da, noski, xede zituen irakurle gazte ikasiei zegokiena, baina ez da bereziki konplexua. Kontakizuna da, ez saiakera. Edo, nahiago bada, kontakizunaz mozorrotutako irakasliburua da. 'Kontakizun' horren barnean, berriz, solasa da nagu-

si; eta zenbaitetan mozorroa kenduta solasa hitzaldi bilakatzen den arren, ez da, hala ere, mendeko esaldi eta horrelakoen kate korapilatsuez eginiko prosa zail eta konplexua. Egokia da, neurri batean jaso eta landua, baina ez konplexua.

Alde horretatik ez zuen lan neketsua izan euskarazko itzultzaileak, eta aski hurbiletik jarraitu zitzaion jatorrizkoari, tonu egokia zainduduz. Ez zituen, jakina, esaldien egiturak bere hartan itzuli beti, hitzez hitz; euskarak eskaintzen zizkion baliabideak erabili zituen ez gutxitan, esaldiak egokiago emateko.

Jatorrizkoaren 'tonua' behar bezala islatzeko, eragozpenik handiena hiztegian aurkitu bide zuen itzultzaileak, eta horretantxe egin zuen ahalegin berezia, hitz jasoak, berriak maiz, barra-barra erabiliz, horrek testua irakurleentzat nekeza eta ia ulertezina egiten bazuen ere. Nekea liburuaren izenburuan berean hasten da: zergatik esan *lempizte* irakurleek erraz ulertuko zuten *istorio* ohikoaren lekuan? Eta zergatik ez erabili, *debozione*, *komentu*, *tentamendu*, *etsemplu*, *penitentzia*, *conciencia* eta horrelakoak, tradizioan erabiltiak, hitz berri ezezagunak erabiltzen ibili beharrean?

Alderdi biak ikusiko ditugu ondoko lerroetan. Esaldi-egituren itzulpenean erabilitako irizpideak aztertuko ditugu aurrena, eta hiztegi-kontuak ikusiko ondoren.

2.1. Esaldien itzulpenerako irizpideak.

Esan dudan moduan, frantseseko testuaren esaldiak ez dira bereziki konplexuak. Maiz erabiltzen ditu, hala ere, autoreak, gisa denez, erlatiboak, gerundioak eta horrelakoak. Horiek denak antzeko egiturez itzultzen badaki euskal itzultzaileak, noski, eta hala egiten du gehienetan. Baina badaki inoiz-edo egitura 'aldatzen' ere.

2.1.1. Horrela, esate baterako, ohiko euskal erlatiboak erabiliz itzultzen du bi *erlatibo* dituen honako esaldi hau:

mais ce *qui le rendoit* plus gracieux, c'étoit un bosquet de pins et de chênes, *qui donnoit* à ce lieu de plaisance tous les agréments de la solitude.

eta oraino atsegingarriago *giten zuena* cen pinozco ta haitzezco oyhan bat, *ceinac* ematen baitciotzan atseginezco toki hari mortu baten nahicara guciac (1).

Maizkara ditu, halaber, frantsesaren antzera erlatiboa ardatzaren eskuinean duten esaldiak, honako honen tankerakoak:

On se jetta presque aussi-tôt sur le malheur du monde qui ne connaît pas Jesus-Christ.

Hatsarri ta beretic bezala erori ciren *mundu Jesu-Christo ezagutzen ez* tuenaren zorigaitcetarat (7).

Zenbaitetan, ordea, bestelako egiturak aukeratzen ditu erlatiboa itzultzeko. Ez gutxitan, esango nuke nik, mendekotasuna hautsi eta esaldi lokabeak edo juntatuak erabiltzen ditu, haien arteko lotura erakusleen bitartez adieraziz. Hona adibide batzuk:

a. Le jardin des parens de Virginie où nous avons dit qu'elle se retiroit avec son amie aux jours de Fête ou de Dimanche, étoit à peu de distance de la ville, fermé de murailles, d'une étendue vaste, où il y avoit une vigne, un potager, un fruitier, qui formoient une campagne agréable et d'un revenu assez considérable.

Erran dugu Birjinia Igande bestetan joaiten ohi cela ber-adiskidearekin bere burrhoen baratce batetarat; *baratce hura* hiritic aski hurbil cen, handia cen ta murruz hertsia; bacen *han* mahasti bat, baratcecaritegi bat, alortegi bat, eta *horiec guciec* egiten zuten landonthasun pulit bat, eta ematen zuen caront bat aski handia (1).

b. Ils étoient assaisonnés d'une innocente gayeté qui leur donnoit tout à la fois et l'utilité d'une conférence spirituelle, et le délassément d'une honnête récréation.

eta giroztatcen cituzten boztasun chahu batez; eta hala *hetan* edireiten cituzten betan eta mintzaldi izpiritual baten ona eta gozaldi onhest baten phausua (3).

Inoiz izena errepikatuz egiten du lotura:

il est dit que saint Antoine frappoit à la porte de la cellule de ce saint Hermite qui faisoit la sourde oreille.

errana baita jondone Antonio joca cegocola Mortutar done haren etcholaco atheari; *jondone Pauloc* aphur bat ez adituaren egin izan cioela (4).

Bestelako egitura bat erabiltzen du, berriz, honako esaldi honetan:

elle lui donne des empressemens qui altèrent sa paix.

haren ganat lehia-arazten du bakhe *gucia nahasterainocoan* (13).

2.1.2. *Gerundioa* ere badaki pareko egituraz itzultzen:

a. en se *nommant* réciproquement par les noms de ces saints Hermites.

elkhar ber-icenez *deitcen zutelaric* (5).

b. *le tirant* chacune de son coté et *conservant* la portion qui lui étoit restée à la main.

zoinec ber-aldetic *thiratuz*, escuan *gelditcen citzajon pha[r]taia gelditcen zuela* (6).

Baina ez gutxitan kontakizunari dagokion gerundioa ere esaldi lokabez, inoiz juntatuz, ematen ditu euskaraz:

a. Un jour en *la réalisant* elles en étoient à cet endroit où il est dit...

Egun batez *berriz haren iracurtcen hari ciren, eta* lekhu hartan ciren ceinetan errana baita...(4).

b. *Virginie revenant* chargée de la collation, et *ne la voyant point*, compris d'abord...

Birjinia *bihurtu cen* arratsalde *gosariaz* cargatua, bainan *etzuen ediren* ber-adiskidea; *ordean* laster ezagutu zuen... (5).

2.1.3. *Sinpletu* egiten ditu, bestalde, espero zitekeen moduan, frantseseko *c'est...que, ce sont... que, ce que...* eta horrelako itzuliak, egitura 'zuzena' erabiliz:

a. *C'étoit dans cette caverne que* les deux pieuses amies éloignées du tumulte des créatures, formoient leurs entretiens.

Bada *harcilho* hartan ematen ciren bi adiskide jaincotiac gauza ginen harrabotsetic urrun ta gericean, eta han idukitcen cituzten bere mintzaldiac (2).

b. *c'est par les liens de cette sainte amitié que je veux* que vous soyez unies. *C'est par elle que je consens* que vous alliez ensemble.

adiskidetasun done haren lokharriez nahi dut izan zaitzeten elkharri iratchikiac. *Hartaz on hartcen dut* elkharrekin zabilzaten (9).

c. *ce qu'elle n'exécuta* pourtant que quelques années après. *etcen* hargatic *egin* handi cembait urtheren buruan balcen (4).

2.1.4. Honako denborazko esaldi honetan ere egitura aldatu eta sinpletu egiten du itzultzaileak. Denboraren erreferentzia esaldi nagusian ematen du frantsesak, eta euskaraz ere egin zezakeen horrela, mendekoa *noiz ere edo noiz eta esaldiaz hasiz (lekhu hartan ciren, beraz, noiz eta emazteac...)*²³, baina nahiago izan du ohiko moldea erabili, denbora erreferentzia mendekoan emanaz:

elles en étoient, dis-je, à cet endroit, *lorsque* la femme du rentier du jardin [...] l'apella

Lekhu hartan *cirelaric*, beraz, baratcearen carontariaren emazteac [...] deitu zuen (4).

2.1.5. Frantsesez izena dena –ekintza izena inoiz– euskaraz aditz baten bidez ematen du zenbaitetan:

a. il faut que votre union serve puissamment à votre *sanctification*.

zuen lothura hainitz behar da cerbitzatu zuen *donetcecotzat* (8).

b. et qu'enfin vous soyez l'une à l'autre *un sujet de consolation spirituelle et d'édification*.

eta bata bertceari cerbitza zakizcoten *izpirituz bozkidatceco eta onbidatceco* (9).

c. dont Dieu est *le principe et la fin*

Jaincoa ganic *dathorrena*, Jaincoari *darontsona* (9).

2.1.6. 'Inpersónala' itzultzeko arazoak izan zituen inoiz. Aditz iragangaitzaren bitartez egitea ez da lan zaila, singularra –*on agit* → haritcen baita (9); *on s'aide* → elkhar laguntcen da (9)– nahiz plurala erabiliz –*on se jette* → *erori ciren* (7)–, batez ere zinezko inpersónala ez denean. Ikusi, ordea, beste adibide bi hauek:

a. *On en jugera* par ce seul trait

Ezagutuco dute hori egintz bakhar huntaric (3).

b. puisque par elle *on se communique* la contagion du cœur.

ceren hartaz bihotceco khutsu gachtoa batec bertceari ematen *baitzajo* (9).

23 Ik. EGLU-VI, 120.

2.1.7. Honako testu honetan, berriz, *bere* izenordaina behar ez den lekuan sartzen duela dirudi:

elles se donnerent le baiser de paix en se nommant réciproquement *par les noms de ces saints Hermites*.

eman cioten batac bertceari bakhesco musua, elkhar *ber-icenez* deitzen zutelarik, *Mortutar done hejec bezala* (5).

2.1.8. Alpa daiteke, sail hau amaitzeko, jatorrizko testuan ez dauden baina euskaraz ondo heldu diren hitzak edo esaldiak erabiltzeko tentazioa ez duela itzultzaileak beti saihesten. Frantsesez '*mes cheres enfans*' soila dena '*nere haur maite-maiteac*' (15) bilakatzen da, eta, era berean, '*dans la sincere résolution*' soila '*gogo cin-cinean*' (8) bilakatzen da, euskaraz ondo heldu den hitz-berretura eta guzti. Bestetik '*qui altèrent sa paix*' soila '*bakhe gucia* nahasterainoan' (13) egiten du, *gucia* eta guzti; eta '*dans son service*' soila '*haren cerbitzu donean*' (8) egiten du, *done* erantsiz

Horiek, eta horrelako beste batzuk, dira, bada, jatorrizkoa normalean aski zuzen jarraitzen duen euskal itzultzaileak esaldi-egituretan inoizka egiten dituen aldaketak eta egokitzapenak, euskarak eskaintzen zizkion baliabideak erabiliz.

2.2. Hitzen izulpenerako irizpideak.

Hitzen aukeran erabilitako irizpideaz jabetzeko aski da, adibide gisa, *alort* (*fruit*, 4) hitzari erreparatzea. Eskura zuen itzultzaileak tradizioan erabilera luze eta sendoa zuen *fruitu* hitza, irakurleek batere arrotz izango ez zutena eta testuaren irakurketa batere trabatuko ez zuena. Baina egokiago iruditu zitzaion, itxura denez, Larramendiren hiztegiak eskaintzen zion *alort* hitz berria erabiltzea. Hamar bat aldiz ageri da hitz hori lehen liburuan, eta, hain zuzen, lehen agerpenean, *Aintcineco Solasa*-n, kopiatzaileak orri-alboan *fruitu* idatzi zuen, hitz ezezaguna '*argitzeko*'.

Hitz horrek eta liburu osoan ageri diren beste askok eta askok erakusten dute ondo ezagutzen zuela itzultzaileak Larramendiren hiztegia eta zabal erabili zuela, bere helbururako laguntza ona zuela-koan.

Euskara onari dagozkion hitz garbiak aurkitzeko bide nagusietako bat izan zuen hori itzultzaileak. Baina bigarren bide bat ere erabili

zuen, *alortegi* (*fruitier*, 1) hitzak erakusten duena. Hitz hau ez da ageri ez Larramendirenean, ez OEH-n. Beraz, itzultzaileak berak sortu zuela pentsatzea ez da itxura gabea, *alort* oinarriari *-tegi* atzizkia, zuzen edo oker, erantsita. Hitz berriak eratzea zuen bere hiztegia aberasteko eta txukuntzeko bigarren bidea.

Euskara egokiago *-euskarago-* egiteko bide bi horiei jarraiki erabilitako hitzak zerrendatuko ditut ondoren, sail banatan, lagin gisa eskainitako goiko testuetara mugatuz betiere, liburu osoan askoz gehiago baitira horrelakoak.

Hirugarren zerrenda batean aipatuko ditut, azkenik, tradizioan erabilitako hitzak, baina *Birjinia*-n adiera bereziarekin erabiltzen direnak, edo orain arte ezagututako agerpenak baino lehenagokoak direnak, horretan ere itzultzailearen hautu berezia ikus baitaiteke.

2.2.1. Larramendiren hiztegitik hartutako hitzak²⁴:

Bakida (VIII, *zb*), *commun*. Lar: 'Comun, lo que es de muchos, *baquida*, *anizquida*'. Tradizioan *komon*.

Caront (1, *zb*), *revenu*. Lar: 'Renta, errenta, *carontà*, *etontza*'. Aurrekoek *errenta*.

Bisetaco (1; XI. kapituluuan, *zb*), *double*. Lar: 'Doble, cosa de dos, ò dos vezes, *bambesteco*, *biderbico*, *bisetaco*'. OEH-k, oker, *biseta* ematen du Larramendik *bisetacoa* dioen lekuan, s. v. *biseta*. Tradizioan *bikun*.

Ikhusgina (1), *vûê*. Lar: 'Vista, sentido de ver, *vista*, *icusguiña*'. Agerpen bakarra. Tradizioan *bista*.

Jaincoti (2), *pieuse*. Lar: 'Devoto, *jaiertia*, *Jaincotia*, *Jaincotiarra*, *devotoa*'; 'Beata, *serora*, *andre jaincotia*'. Beste batzuetan *jaincotiar*.

Done (2; Aintcineco Solasa-n, orri-alboan: *seinduaren*), *saint*. OEH: 'done [...]. Santo [...]. Tr. Atestiguado ya en RS, no se vuelve a encontrar hasta el s. XIX (en autores de influencia larramendiana)'. *Birjinia* aurrera-zaie horiei. Tradizioan *saindu*, *seindu*.

Jai(er)a (2; Aintcineco Solasa-n, orri-alboan: *debocionea*), *dévotion*. Lar: 'Devocion, *jaiera*, *devocioa*'. Maiztasun handikoa *Birjinia*-n.

Arthautsi (3, *zb*), *interrompre*. Lar: 'Interrumpir, *artautsi*'. Agerpen bakarra.

24 Ondoko zerrendetan erabiliko dudak *zb* laburdurak kopiaztzaileak hitzaren azpian zenbakia ipini zuela adierazten du, orri-alboan ordain ezagunagoa idazteko asmotan, aurreko 12 orrietan egin zuen bezala, nahiz eta orri horietatik aurrera asmoa gauzatu gabe geratu zen. Bestalde, hitz batzuen aurreko izartxoak (*) OEH-k ez dakartzala adierazten du.

- Onhesgun(e)** (3; I. kapituluan, orri-alboan: *caritateari*), *charité*. Lar: 'Caridad, amòr de Dios, ò de el proximo, Jaincoaren,, edo urcoaren onesguna, onerizcoa'; 'Amor, amodioa, amorioa, naicundea, amaera, maitaera, amorea, onesguna, onirizcoa'; 'Dileccion, onesguna, maitarea'.
- Barjakinde** (3; I. kapituluan, orri-alboan: *conciencia*), *conscience*. Lar: 'Conciencia, conciencia, barjaquindea'.
- Giroztatu** (3, zb) *assaisonner*. Lar: 'Sazonar, dàr sazón, sasoitu, sasoindu, sasonatu, sasoaldu, zoritu, guirotu, arotu, zoriztatu, guiroztatu, aroztatu'. OEH-k *girotu* badakar, baina *giroztatu* ez.
- Gozaldi** (3), *récréation*. Lar: 'Recreacion, gozaldia, pozaldia, atseguña'.
- Carontari** (4, zb), *rentier*. Lar: 'Rentero, errentaria, carontaria, etontzaria'.
- Arratsalde gosari** (5), *collation*. Lar: 'Merienda, apalaurrea, arratsalde gosaria'. OEH-k hiztegietatik aparte aipatzen duen adibide bakarra Lardizabalena da.
- Eduntci** (6; XXIII. Kapituluan, zb, *Calice*), *verre*. Lar: 'Vaso para beber, edontzia, goporra, basoa'; 'Copa de beber, copa, edontzia'. OEH: 'edontzi [...]'. Tr. Al Norte esta palabra se usa relativamente poco, y se encuentra únicamente *edanuntzi* en el Haraneder-Harriet y en Inchauspe'. *Birjinia*-n erabiltzen da, bada, *eduntci* forma, Larramendiren *-ontci -untci* eginaz. Tradizioa, *edaluntzi, edari untzi*.
- Ongai** (7), *util*. OEH: 'ongai. I. «(G?) , útil» A.'. Lar: 'Util, gayona'.
- Errangi** (7; Aintcineco Solasa-n, orri-alboan: *maximac*), *maxime*. Lar: 'Maxima, axioma, sententia, esangüa'; 'Refran, esangüa, errangüa, erran comunà'.
- Gaitz-hurreti** (7 ; VI. kapituluan, zb), *dangereuse*. Lar: 'Peligroso, perilsua, gaitzurretia, peligratsua'. Aukera 'garblena' hartzen du hemen ere, bere era egokitua.
- Alaitu** (8; II. kapituluan, zb; [ikus *alai*, Aintcineco Solasa-n orri-alboan: *curajerekin*]), *encourager*. Lar: 'Animar, esforzar, animatu, alaitu, indartu, quemendu, curayatzea, bandatzea'. OEH: 'alaitu [...]'. Tr. Meridional [...]. Originariamente 'dar(se) ánimos', desde mediados del s. XIX convive con la acepción de 'alegrar(se)', que es prácticamente la única en el s. XX'. Duhalde bide da Iparraldean hitz hau darabilen bakarra; hura baino lehenagokoa da *Birjinia*.
- Donetu** (8), *à votre santification* _ *zuen donetcecotzat* [ikus *done*]. Larramendik *donestu, donestatu, doneguin, santueguin, santutu* ematen ditu 'santificar' itzultzeko, baina 'Sagrado, donaquia, donatia, donetia, donetua'. OEH-k, s. v. *donetu*, ematen dituen adibideak askoz geroagoak dira.
- Eracai** (9, zb), *motif*. Lar: 'Motivo, eracaya'.

Sortizcoi (9, zb), *naturelle*. Lar: 'Natural, lo que sucede comunmente, *sortizcoya, izacoya*'.

Bozkidatu (9), *être sujet de consolation*. Lar: 'Consolar, *consolatu, bozcariotu, pozquidatu*'. Egokitua: *poz-* *bozk*. Tradizioan *kontsolatu*.

Onbidatu (9), *être sujet d'édification*. Lar: 'Edificar, por el buen exemplo, *ombidatu, etzondut*'.

Arpeztu (12, zb), *expliquer*. Lar: 'Explicar, *azaldu, arpeztu, erabaqui*'.

'Bertcegita (12, zb), *différence*. Lar: 'Variedad, diferencia, *berzeguita*'. OEH-k ez dakar, baina s.v. *bestegitu* ematen du Larramendiren aipamen hau. Agerpen bakarra.

Minhizta (13 ; III. kapituluan, zb), *reproche*. Lar: 'Reprehension, *minizta*'.

Hautakin (13; IV. Eta XIV. kapituluetan, zb). Lar: 'Libertad, albedrio, *cepeda, escucoera, autaquiña, locabea, orradea, quitadea, libertadea*'; 'Albedrio, libertad, *escucoera, autaquiña* [...]'. El albedrio es la potencia que haze eleccion de las cosas; elegir dezimos *autatu*, y à la potencia de esta eleccion *autaquiña*'. Tradizioan *libertate*.

Lehencuntza (14), *préférence*. Lar *Sup*: 'Preferencia, *lencuntza*'.

Onbidari (14), *édifiant*. Lar: 'Edificativo, *ombidaria, etzondaria*'.

Ben (15, zb), *sérieux*. Lar: 'Serio, *mená, bená*'. OEH: 'ben [...] Tr. Documentado en autores vizcaínos y guipuzcoanos, se encuentra por primera vez en Larramendi'.

Sendar (15, zb), *solide*. Lar: 'Solido, *sendarra*'.

Banernetu (15, zb), *produire*. Lar: 'Producir, *banernetu*'.

'Econde (15, zb), *effet*. Lar: 'Efecto, *ecarraya, eguicundea, econdea*'.

Hitz asko dira, bistan denez, horren lagin txikian. Itzultzaileak Larramendiren hiztegia zabal erabili zuela erakusten du horrek. Iparaldean beste inork baino askoz zabalago, seguruenera ere. Kopiatzaileak, hain zuzen, horietako gehienak seinlatu zituen, orri-alboan argitzeko asmoz.

2.2.2. Itzultzaileak berak sortutako hitzak:

'Baratcecaritegi (1), *potager*. OEH-k aipatzen du, bai, hitz honen oinarrian dagoen hitza: 'baratzekari, [...]'. Hortaliza, legumbre', baina ematen di-tuen adibide zaharrenak XIX. mendekoak dira. Aurrekoek, batzuek behintzat, *baratze-belar* erabili zuten eta Larramendik, *barazki* proposatu zuen, besteak beste, ez *baratcecarí*. Beraz, azken hau *Birjinia*-ren itzul-tzailearen hautua izan zen. Eta, gainera, eratorpen-atzizkia erantsiz *baratcecaritegi* sortu zuen, ohiko *baratze* zabalaren lekuan.

- *Landonthasun** (1, zb), *campagne*. Itzultzaile honek bereizten ditu *ontasun* (*bonté*) / *onthasun* (*bien*). Horregatik hemen *landonthasun*.
- *Jarraitza** (6, 8; III. kapituluan, zb), *pratique*. Beste batzuetan bezala, hemen ere *berthuten jarraitza*, *la pratique des vertus*. Tradizioan *berthuteari jarraiki* erabiltzen da, baina ez (*berthuteen*) *jarraitza*.
- *Christabarauc** (7 eta *passim*), *chrétien*. Pertsonak *christabac* izan daitezke, baina jarrerak eta jokabideak *christabarauc*, hau da, kristauari dagozkionak. Honen sinonimoa dira *christaucarazco* eta *gristinocarazco*. Atzizki berekoa du *ebanjelioarau(z)co* hitza, *évangelique*.
- Elheca** (7, 14; I. kapituluan, orri-alboan: *discursa*), *entretien*, *discours*. OEH-k dioenez XIX. mendetik aurrera erabiltzen da, Iparraldean, eta adizlagun gisa ('hablando, conversando'). *Birjiniak* maiz darabil izen bezala (*entretien*, *discours*, *conversation*).
- *Ilkhi buru** (9, zb), *principe*.
- *Gauza gin(ac)** (10, 11), *créature(s)*. Larramendik ez darabil 'hitz elkartu' hau: 'Criatura, todo lo que no es Dios, Criatura, baguetic eguiña'. *Gauza gin(a)* forman geroagoko Duhaldeak eta Arbelbideak erabiltzen dute.
- Sentsucarazco** (11, 13, 14), *sensible*. OEH-k ematen dituen adibide gutxiak XIX. mendekoak dira. *Birjina*-k maiz darabil; *-karazco* atzizkiarekin beste hitz asko eratu ditu, hala nola, *aitacarazco*, *cerucarazco*, *christaucarazco*, *gristinocarazco*, *gizarcarazco*, *haurcarazco*, *izpiritucarazco*, *nahicarazco*, *prestucarazco*, *seroracarazco* eta *zorrotzcarazco*. Hitz lokabe gisa *karazco*-k 'oportuno, apropiado' esan nahi du (Ik. OEH).
- Bajatsu** (12), *défectueux*. Tradizioan erabiltzen dira *baja* eta *bajadun*, baina ez *bajatsu*. OEH-k badakar, *Birjina* baino geroagokoak diren *Duvoisinen* eta *Harrieten* hiztegielara bidaliz, baina ez du testuetako agerpenik alpatzen.
- *Bihotz-asiki** (13), *regret*. OEH-k hitz elkartu asko alpatzen ditu, lehen osagaia *bihotz-* dutenak, baina ez hau. Tradizioan ez da erabilia.
- *Bekhaizte**²⁵ (13) *jalousie*. *Bekaitz*, *bekaizkeria*, *bekaiztasun* eta *bekaizgo(a)* erabiltzen dira tradizioan, baina ez *bekhaizte*.

Ikusten denez, euskara-hitz egokiak erabiltzeko bere ahalegi-
nean hitz berriak sortzera jo zuenean, eratorpena eta hitz-elkarketa
erabili zituen batez ere itzultzaileak. Horrela sortutako hitzak ez dira
ulertzen zailak, baina bat baino gehiago seinlatu zituen, hala ere,
kopiatazailak. Ez da harrizkeoa, bestalde, hitz hauetako asko OEH-n
ez agertzea, *Birjina* ez baita haren *corpusean* sartua.

2.2.3. Adiera bereziarekin erabilitako hitzak, edo aurreneko agerpen direnak:

Hildura (6; IV. kapituluan, *zb*), *mortification*. *Pouvreauren* hiztegian ageri da *gorputzaren hildura* esaldia itzulpenik gabe, baina OEH-k erakusten duenez, Hegoaldean erabili zuten idazleek, idazkera jasoan, XVIII. mendearren erdialdetik aurrera.

Sagara (6; III. kapituluan, *zb*), *sacrifice*. *Birjinia*-k hitz hau erabiltzen du bai Mezako sakrifizioa bai bestelakoak adierazteko. Azken adiera honetan ez da erabilia tradizioan. OEH-k Harrieten azalpen hau aipatzen du: «Il a été dit pour sacrifice, don sacré, mais n'a pas été adopté. *Gure lainkoagana*ko *sagarak* (Guillaume d'Arche)».

Faunkeria (7), *vanité*. *Faun* erabilia da aurreko tradizioan ere, baina *faunkeria*-ren adibide bakarra, OEH-n, *Birjinia*-ren geroagokoa da, Duhalderena. Harrieten hiztegian *Munduko faunkeriak* esaldia ematen da, *Birjinia*-tik hartua beharbada.

Gisatasun (9, 11, 15), *qualité, caractère*. OEH-k geroagoko Duhalderen bi adibide baizik ez ditu ematen.

Lothgune (9, 11, 13), *affection*. Hitz honen azalpenean, Duvoisinin hiztegia aipatzen du OEH-k, *suture, jointure* adierarekin, baina adibiderik eman gabe, eta, gainera, ez du *affection* adiera ematen.

Osotasun (10; VII. kapituluan, *zb*), *perfection*. Hitz hau tradizioan erabilia zen, *integridad, pureza* adierazteko, baina *Birjinia*-k sistematikoki erabiltzen du *perfection* itzultzeko.

Tradizioan erabilitako hitz jasoak eta bakanak erabiltzen ere bazekien, beraz, *Birjinia*-ren itzultzaileak, zerranda labur horretan ikusten denez, bere prosarako egokiak irizten zizkienean. Eta koptatzaileak horrelako batzuk ere seinatu zituen.

3. Ondorioak

Lehen begiratuan, badirudi irizpide desberdinak erabili zituela *Birjinia*-ren itzultzaileak esaldien eta hitzen aukeran. Esaldietan ez da asko urruntzen jatorrizko frantsesetik, baina egiten duenean, euskara errazago edo 'naturalago' agertzeko egiten du. Hitzetan, aldiz, aukera zail eta 'artifizialak' egiten ditu. Ez dirudi, bada, uztartzen errazak direnik bi jokabide horiek.

Gauzak sakonago aztertuta, ordea, bi jokabide itxuraz hain desberdin horien oinarrian irizpide bat dagoela ikus daiteke: euskara

garbia, erdararen loturatik librea –'euskaragoa'– egin nahia. Oinarrizko irizpide bakar horrek, ordea, bi ondorio desberdin izan zituen bere aplikazioan: esaldietan ez zen batere gaizki gertatu euskaraz ohikoagoak edo naturalagoak diren egiturak hobestea, horrek ez baitzuen inondik ere testua zaildu. Egitekotan, erraztu egin zuen. Hitzetan, ordea, guztiz alderantziz izan zen: 'euskarago' zirelako hitzak zailak eta ulertezinak egiten zitzaizkion irakurle euskaldun ohikoari.

Garbizaleei maiz gertatzen zaiena gertatu zitzaion *Birjina*-ren itzultzaileari ere. Berak buruan zuen eredu baterako izango ziren, beharbada, 'garbiak' eta egokiak hautaturiko hitz berri horiek guztiak; ez zetorren, ordea, bat eredu hori euskaldunek egiten zuten euskarekin eta beste liburuetan irakurri ohi zutenarekin. Hauentzat *Birjina*-ren euskara ez zen euskara garbiagoa, traketsagoa baizik. Zer ulertuko zuen, esate baterako, liburuaren lehen orrian haren jabetzat agertzen den Jeanne Mari Robin, Hazparneko serorak? Ezer gutxi, kopiatzailearen laguntza eta gutxi.

Hortxe dago, seguruenera ere, liburu honek izan zuen arrakasta eskasaren arrazoiak. Hainbesteko liburuak itzuli (koaderno txiki bateko 2.000 orri eta gehiago baditu eskuizkribuak), eta gero inorentzat ez zela geratu zen, Harriet bezalako hiztegi-gile edo jakinzale batentzat edo besterentzat ez bada. Gehiegiak ez duela onik dio esaerak (*Laurric ez onic*, RS 45), eta kasu honetan behintzat ez du arrazirik falta. Irakurleentzat irakurgai estimatua eta baliagarria izan zitekeena, itzulpen-ariketa antzu samarra izatetik ez zen pasatu. Eta ez dut uste hori zenik itzultzaile saiatuak nahi zuena.

Bibliografia

Birjina: *Birjina, edo donceila christaba. Lempizte siciliarra, prestutasun oso-
rat heldu nahi diren nescatchei moldetzat balia dakientzat*. 1783-
1784ko eskuizkribua.

Charritton, Piarres. 2000. *Meditacione cerurat heltceco baltezpadacoac*.
Eskuizkribua Piarres Charritton-ek aurkeztua (1999).

EGLU-VI: ikus Euskaltzaindia.

Euskaltzaindia. 2005. *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-VI (Mendeko perpausak-2)*. Bilbo [aipamenak: EGLU-VI].

Lafitte, Pierre. 1931. *Eskualdunen Loretegia*. Baiona.

Lar: ikus Larramendi.

Larramendi, Manuel de. 1745. *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*. San Sebastián [aipamenak: Lar].

Marin, Michel Ange. 1756². *Virginie, ou la vierge chrétienne. Histoire sicilienne, pour servir de modele aux filles qui aspirent à la perfection*. Avignon.

Michelena, Luis. 1987. *Diccionario General Vasco*. Orotariko Euskal Hiztegia. Bilbo: Editorial Desclée de Brouwer, ediciones Mensajero [1987an argitaratzen hasia; aipamenak: OEH].

OEH: ikus Michelena.

Villasante, Fr. Luis. 1979². *Historia de la Literatura Vasca*. Edit. Aránzazu.

Vinson, Julien. 1891. *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Paris: J. Maisonneuve. (II. Liburukia 1898an) [Edición del Seminario de Filología Vasca "Julio Urquijo" de la Excelentísima Diputación Foral de Guipúzcoa, San Sebastián, 1984].

Bibliografía

3. Ondorioak